RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 24 | juli 2015

Resultaten Meetnet Reptielen 2014

Heikikker door mug gestoken

Marmergrondel neemt geen blad voor de mond

Tien jaar amfibieënmonitoring in de duinen

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Meetnet Beek- en Poldervissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Zandhagedis (Foto: Jelger Herder)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (NEM Meetnet Beek- en Poldervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Arthur de Bruin
Brittany Thompson
Carolyn Vermanen
Dhr. Luderer
Erik Drent
Ger Mes
Gré ter Woord
Ilco van Woersem
Jelle Wissink
Joost Bergsma
Joris Drubbel
Maarten de Jong
Marco van Wieringen
Mark Dion
Martijn Schiphouwer
Mats Zwetsloot
Minne Feenstra
Peter Paul Schollema
René Manger
Richard Struijk
Rolf van Leeningen
Sil Beers
Simoon Hanssen

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Publish Impuls - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Tonijn in de Noordzee
4 Hangjongeren
4 Bruine rat eet jonge ringslangetjes
5 Heikikker door mug gestoken
6 Daglijstjes Meetnet Amfibieën
7 Nieuwskring Mats over amphibiocystidium
7 Gesprek tussen kikker en pad
8 Marmergrondel neemt geen blad voor de mond
8 Gladde slang pakt zandhagedis
9 In Memoriam Arjen de Vroome
10 Symposium 'De vissen van Zuid-Holland'
12 Resultaten Meetnet Reptielen 2014
16 10 jaar amfibieënmonitoring in de duinen
18 Tuintelling.nl wint Natuurprijs 2015
18 Prent Mark Dion voor SOS vuursalamander
19 Vreemde Amerikaanse vogel gesignaleerd op IJmeerdijk
20 Dijken Marken geven geheimen prijs
22 Vissenweekend 2015 in Noord-Brabant
23 Contactpersonen
24 2015 Jaar van de Adder - Addersymposium 18 september 2015

TIJDSCHRIFT RAVON IETS VOOR U?

RAVON zet zich al jarenlang in voor de bescherming van reptielen, amfibieën en vissen in Nederland. U ontvangt onze gratis nieuwsbrief schubben & slijm; een nieuwsbrief voor en door vrijwilligers. Maar wist u dat wij ook het tijdschrift ***RAVON*** uitgeven?

Het meest recente nummer (juni 2015) is nu gratis te downloaden op **www.ravon.nl** (ga naar *Infotheek* > *RAVON publicaties* > *Tijdschrift RAVON*). Blader het eens door!

Voor € 24,- per jaar bent u al donateur van Stichting RAVON. Uw bijdrage komt ten goede aan de noodzakelijke bescherming van onze soorten. Als dank ontvangt u viermaal per jaar het tijdschrift ***RAVON*** en een uitnodiging voor de jaarlijkse RAVON-dag. U wordt donateur door u aan te melden via **www.ravon.nl** (ga naar ***Steun ons***).

05

08

12

16

Tonijn in de Noordzee

Een tijdje terug stuitte ik bij toeval op de website van de Universiteit van Nederland. Een website vol met online colleges en iedere werkdag komt er een nieuw college bij! Tot mijn grote vreugde staan er tussen de colleges over zwarte gaten, virtual reality en het Romeinse Rijk ook colleges met biologische onderwerpen (dat wil trouwens niet zeggen dat die andere colleges niet de moeite waard zijn... neem zelf maar eens een kijkje en laat je verrassen). Zo geeft Jelle Reumer college over de feboreiger en de patatmeeuw en verhaalt Han Lindeboom over de Noordzee.

Vooral deze laatste spreker trok mijn aandacht. Tijdens het tweede jaar van mijn studie biologie heb ik Prof. Dr. Han Lindeboom in zijn huis op Texel opgezocht voor een interview als onderdeel van een vak waarvan ik de naam inmiddels weer vergeten ben. Wat ik niet vergeten ben is het indrukwekkende zeeaquarium, de gastvrijheid én de inhoud van het gesprek. Tijdens dat interview sprak Han Lindeboom namelijk over beschermde gebieden in de Noordzee, een item dat ook in de colleges terugkomt. Helaas is er in de ruim 20 jaar sinds ik het interview afnam weinig gebeurd. Die beschermde gebieden zijn slechts deels gerealiseerd en de kaalslag van de Noordzee gaat nog altijd door.

Als je Han Lindeboom hoort vertellen over hoe de Noordzee er voor de tweede wereldoorlog nog uitzag verbaas je je eigenlijk hoe snel deze kaalslag is voltrokken. Wat eigenlijk nog verbazingwekkender is, is het feit dat deze Hollandse 'oernatuur' zo weinig aandacht kreeg en krijgt binnen het bestaande natuurbeheer. Tonijnen van meer dan 4 meter, zoals die in jaren 30 van de vorig eeuw nog rondzwommen in de Noordzee, moeten toch wel haast de meest indrukwekkende dieren zijn geweest die recent in Nederland geleefd hebben – daar kan geen otter of zeearend tegenop.

Tot nu toe heb ik vissen altijd wat stiefmoederlijk behandeld en profileerde mijzelf als obligaat reptiel(ringslang)-deskundige binnen RAVON. Na het zien van de colleges van Han Lindeboom denk ik dat de meeste, snelste en indrukwekkendste natuurwinst is te halen in onze Noordzee. Zo zie je maar, je bent nooit te oud om te leren, al had ik dat lesje twintig jaar geleden al moeten leren!

Ingo Janssen

Bij deze nieuwsbrief treft u drie herkenningskaarten aan over respectievelijk de knoflookpad, amfibieënlarven en hagedissen. Deze herkenningskaarten zijn ook te downloaden op www.ravon.nl (ga naar › Infotheek › Soortinformatie › Herkenningskaarten).

Hangjongeren

Op 28 maart vond dhr. Luderer te Beek-Ubbergen onder een boomstronk circa 20 kleine watersalamanders. Een leuke waarneming. Het gaat hier vermoedelijk om salamanders die het afgelopen jaar zijn geboren. Ze doen dit jaar nog niet mee aan de voortplanting en komen samen in de omgeving van waar ze geboren zijn. Op de foto is goed het kleurverschil te zien tussen de verschillende individuen die toch allemaal uit dezelfde poel komen.

Rolf van Leeningen

Bruine rat eet jonge ringslangetjes

Langs de spoorlijn Baarn - Amersfoort ligt al jaren een groot aangelegde en goed functionerende broeihoop voor ringslangen. Ieder jaar leggen tientallen ringslangen er hun eitjes in. Onder het kuilplastic, waar de zuidelijke helft van de hoop mee is afgedekt (zie foto), zijn in de maanden mei – juni vaak volwassen vrouwtjes te vinden. Vanaf eind augustus – begin september liggen daar veel jonge ringslangetjes onder, veilig beschermd tegen predatoren zoals roofvogels. Maar de laatste jaren heeft een bruine rat zich deze broeihoop toegeëigend. Als je het kuilplastic terugslaat, springt hij soms tevoorschijn. De rat doet zich waarschijnlijk tegoed aan de jonge dieren, want in september vind ik regelmatig stukjes van jonge ringslangetjes (zie foto). Het laatste jaar begint de rat ook uitgekomen eitjes naar buiten te gooien met zijn graafwerk. Toch maar eens een oehoe op afsturen voordat hij aan de net-gelegde eitjes begint te vreten?!

Tekst en foto's: Ilco van Woersem

(Foto's: René Manger)

Heikikker door mug gestoken

René Manger was op 9 april bezig met het fotograferen van heikikkers toen het hem opviel dat de heikikkers werden gestoken door muggen, zie foto's.
Dat is ook mooi te zien in het filmpje dat René maakte.
Link: https://www.youtube.com/watch?v=xtqwcqqqBqc.

In eerste instantie zijn mannetje en vrouwtje heikikker in amplex. Daarna verschijnt een mug en is te zien dat het mannetje duidelijk gestoord wordt door de mug en het vrouwtje loslaat. Even later lukt het de mug om op de kop van de heikikker te gaan zitten en zijn snuit door de huid te steken.

Er zijn in Nederland een aantal soorten muggen die parasiteren op amfibieën. We hebben daarom navraag gedaan om welke soort mug het gaat. Via EIS Kenniscentrum Insecten kwamen we uit bij Arjan Stroo van het CMV (Centrum Monitoring Vectoren). Hij determineerde de mug als vermoedelijke *Culex territans*, al is determinatie van een foto lastig. *C. territans* is mogelijk een vrij schaarse soort in Nederland, bij het CMV hebben ze maar weinig waarnemingen van deze soort. Ze waren blij met de melding en foto's.

Rolf van Leeningen

Rectificatie

Maarten de Jong melde ons dat er in onze vorige nieuwsbrief op pagina 17 (schubben & slijm nr 23) een fout is geslopen bij de close-up foto van de schildpad, zie foto.

Het betreft een Moorse beekschildpad (*Mauremys leprosa*) en geen Europese moerasschildpad.

(Foto: Joris Drubbel)

Daglijstjes

Lever een bijdrage aan het vernieuwde Meetnet Amfibieën!

Vanaf 2015 is het Meetnet Amfibieën voor een viertal soorten (kamsalamander, poelkikker, heikikker en rugstreeppad) overgegaan op een methode met daglijstjes en herhaalde bezoeken. De methode richt zich op het verzamelen van complete daglijstjes binnen zogeheten kilometerhokken. Herhaalbezoeken zijn essentieel voor het versterken van de occupancymodellen waarmee vanaf nu de trends voor deze soorten berekend worden.

Koppeling Telmee

Voor de nieuwe opzet is een kaartmodule ontwikkeld waar de bezoeken en waarnemingen kunnen worden ingevoerd, zie www.ravon.nl/kaartmodule. De module is te gebruiken met de inloggegevens van Telmee.nl. Inmiddels is de koppeling met Telmee ook gereed. De in de kaartmodule ingevoerde waarnemingen komen nu automatisch in je Telmee inbox terecht. Ook kun je nu foto's of geluidsfragmenten toegevoegen. Geen account? Registreer je dan eerst bij Telmee.nl.

Flexibel in ruimte en tijd

In de kaartmodule worden kilometerhokken aangeboden die (herhaald) onderzocht dienen te worden. Dit zijn hokken waar in het verleden doelsoorten zijn aangetroffen en hokken waar reeds eerder bezoeken zijn geweest. Het opnieuw bezoeken van deze hokken is belangrijk voor de analyse. De selectie aangeboden hokken is zo gekozen, dat er gestuurd wordt op een evenredig verdeeld beeld (een random selectie) over natuurgebieden en daarbuiten in bijvoorbeeld cultuurlandschap of agrarisch gebied.

Hokken als leidraad

Via de kaartmodule kan ieder kilometerhok in Nederland worden geselecteerd voor het doorgegeven van een daglijstje. Het hoeft dus niet per se een voorgeselecteerd hok te zijn.

Poelkikker kwaakt ook deels overdag. (Foto: Jelger Herder)

Herhaalbezoeken kunnen ook door andere waarnemers worden uitgevoerd.

Meetnet oude stijl

Waarnemers die al jaren vaste wateren monitoren, verzamelen al complete daglijstjes. Zij kunnen dit blijven doen, maar de vraag is wel om naast het aangeven van klassen ook de detailwaarnemingen door te geven (aantallen, stadia en methode) via het NEM Meetnet Amfibieën portaal: http://amfibieen.meetnetportaal.nl.

Nu in het veld te zien

Begin juli is en een prima moment om te speuren naar kamsalamandereitjes (zie foto's) of met een schepnet naar larven te zoeken. Ook kan er op warme dagen prima worden geluisterd naar rugstreeppad en poelkikker. Zwoele zomeravonden zijn hier geschikt voor. De poelkikker roept ook deels overdag (zie foto).

Kijk dus snel op **www.ravon.nl/kaartmodule** om te zien waar je een bijdrage kunt leveren.

Edo Goverse

Typisch door kamsalamander dubbelgevouwen blad (links) en eitje kamsalamander na voorzichtig openvouwen blad (rechts). (Foto's: Edo Goverse)

Nieuwskring

Spreekbeurt over amphibiocystidium op vrijdag 10 april 2015

Hallo, mijn naam is Mats Zwetsloot, ik ben 11 jaar en woon in Wageningen. Ik zit op de st. Jozefschool Wageningen in groep 7. In de klas houdt iemand van tijd tot tijd een kring. En ik moest een nieuwskring doen en die deed ik over amphibiocystidium.

Op zondagochtend toen ik in de auto op weg naar mijn opa zat, hoorde ik op het radioprogramma Vroege Vogels dat er een ziekte in Nederland is gekomen waar de waterdieren veel last van hebben, amphibiocystidium! Ik dacht, nou daar ga ik mijn spreekbeurt over houden, want ik vind dat meer mensen aandacht moeten besteden aan dat soort ziektes en dat heb ik dus ook gedaan.

Amphibiocystidium is een 1-cellige parasiet die zich verspreidt via het water, ampibio staat voor amfibieën en cystidium zijn verschillende soorten parasieten; het zorgt ervoor dat een kikker, pad, salamander of vis verschillende soorten blaasjes op zijn lichaam krijgt en daardoor krijgen ze geen mineralen en zuurstof meer binnen; nou ja niet genoeg, en dat is dodelijk maar niet voor mensen!

Bij de voorbereiding van mijn kring heb ik RAVON gemaild, en met hun hulp heb ik mijn kring gemaakt. Er stond niet veel over die ziekte op het internet wat ik best erg vind. Maar op de RAVON-website wel en dat vind ik het goede van die website. En daarom vind ik het ook leuk dat ik een stukje voor de nieuwsbrief mag schrijven!

Veel klasgenoten waren erg enthousiast over het onderwerp. En ik ook! Daarom heb ik het onderwerp natuurlijk gekozen; eigenlijk vind ik het gek dat mensen niets aan de parasiet hebben gedaan in 1994, want als het kon had ik dat ook gedaan, maar dat kan niet want ik ben 11 en niet geboren in 1994.
Oh ja, hoe het ging met de spreekbeurt: ikzelf vond het goed en de juf ook, en kinderen hebben beloofd om beter op te letten als ze in een bos zijn; en dat vind ik eigenlijk het beste nieuws!

Mats Zwetsloot

Vinpootsalamander met Amphibiocystidium. (Foto: Jelger Herder)

Gesprek

Reiger pakt groene kikker. (Foto: Minne Feenstra)

Kikker zat in de zon, naast zich een pad onder een blad.
“Ik kan zo goed springen, dat kan jij niet pad, daar heb jij veel te korte pootjes voor.”
“Tja”, zei de pad "dat kan ik niet" en sjokte wat rond.
“Ik heb een mooie gladde huid en niet zo’n bobbelige als jij pad”.
“Tja” zei de pad, "ik zit niet strak in m’n vel'.
“Ik vang met mijn bek zó een vlieg uit de lucht”.
“Tja” zei de pad en at langzaam een slak
Een grote schaduw, “Hap”, zei de reiger.
“Tja” zei de pad.

Goed gebekt, glad, strak en snel is geen garantie voor een lang en gelukkig leven... Blijf jezelf.

Gré ter Woord

Marmergrondel neemt geen blad voor de mond

Het succes van de marmergrondel is ongekend, in steeds meer sloten en beken treffen we deze soort in ons schepnet. De succesvolle opmars van de exotische grondels wordt deels toegeschreven aan de grootschalige aanwezigheid van onnatuurlijke 'harde' substraten, zoals de stortstenen in de rivieren. In het veld vinden we inderdaad vaak grondelnesten onder stenen en andere harde voorwerpen, meestal bewaakt door een pikzwart gekleurd mannetje.

Marmergrondelnest op eikenblad.
(Foto: Martijn Schiphouwer)

Maar waarom wordt de marmergrondel dan zo talrijk in regionale plantenrijke wateren waar bijna geen stenen liggen? In de literatuur wordt beschreven dat marmergrondels hun eieren afzetten tussen stenen, op grind en in lege schelpen (Risicoanalyse, Spikmans *et al.*, 2010). Tot onze verbazing blijkt de marmergrondel nog flexibeler. Tijdens het scheppen naar kleine modderkruiper en bittervoorn voor het Meetnet Beek- en Poldervissen vonden we een marmergrondelnest op een eikenblad, in die schep vergezeld door een aantal marmergrondels. Te zien was dat de embryo's al in een ver ontwikkelingsstadium waren. De marmergrondel kan zich dus met succes voortplanten wanneer een 'zacht' substraat voorhanden is. Dit onderbouwt het succes van de soort in regionale wateren zonder veel harde substraten.

Martijn Schiphouwer, Sil Beers en Jelle Wissink

Gladde slang pakt zandhagedis

Op 14 april bezocht Erik Drent zijn traject 't Leesten op de Veluwe en zag daarbij zijn eerste gladde slang van het jaar. Het dier had net een mannetje zandhagedis te pakken en dat levert natuurlijk spectaculaire beelden op, let vooral ook op de (tevergeefs) terugbijtende hagedis! Half april is trouwens wel erg vroeg voor etende (gladde)slangen maar met hoge temperaturen van rond de 20 °C (normaal 13) had deze zandhagedisman wat beter uit moeten kijken.

(Foto: Erik Drent)

In memoriam Arjen de Vroome

*12-02-'56 † 26-02-2015

Op 27 februari ontvingen wij het droevige bericht dat Arjen de Vroome op 26 februari is overleden. Arjen was als boswachter van Staatsbosbeheer nauw verbonden met het Drentsche Aa-gebied, en bij de vissen in het bijzonder. Velen zullen hem herinneren als een zeer sociale man.

Op pad met Arjen in het Drentsche Aa-gebied was altijd een feest! Een bruisende levensgenieter die altijd in was voor een grap. Memorabel zijn de veldlunches die spontaan leken te ontstaan maar altijd goed voorbereid waren door Arjen zoals de gestoofde kippenpoten in zelfgemaakte vlierbessenwijn op het vissenweekend in 2009.

Arjen was een groot visliefhebber en kenner. In 1993 legde hij zijn kennis over het voorkomen en verspreiding van vissoorten in het bekenstelsel van de Drentsche Aa voor de periode 1985 t/m 1991 vast in een boekje. Arjen was ook de ontdekker van de paaiplaats van de zeldzame rivierprik in de Drentsche Aa wat

hij zelf droogjes meldde met de mededeling: "ik zag een bos wriemelende staarten aan de stenen hangen". Helaas heeft hij een lang gekoesterde wens op visgebied niet meer in vervulling kunnen zien gaan, de terugkeer van de kwabaal in de Drentsche Aa. In gedachten blijven goede herinneringen aan een bijzondere en inspirerende man!

Arthur de Bruin & Peter Paul Schollema

(Foto's: Peter Paul Schollema)

Symposium 'De vissen van Zuid-Holland'

Op 13 maart vond in Naturalis Biodiversity Center te Leiden het symposium plaats over de vissen van Zuid-Holland. Het symposium stond in het teken van de presentatie van het boek 'De vissen van Zuid-Holland' dat door RAVON en Bureau Waardenburg is gemaakt. Hiermee werd een vijfjarig project feestelijk afgesloten. Met circa 100 deelnemers in het prachtige Pesthuis van Naturalis Biodiversity Center kon het niet anders dan een leuke, informatieve en succesvolle dag worden.

Hans Schouffoer vervulde de rol van dagvoorzitter. Vanuit zijn functie bij het Hoogheemraadschap van Rijnland is hij nauw betrokken bij de leefomgeving van vissen. Ook onderhoudt hij persoonlijke contacten met vrijwilligers in de omgeving van Leiden. De dag werd afgetrapt met een korte filmpresentatie van Arthur de Bruin. Diverse Zuid-Hollandse vissoorten kwamen voorbij in zijn prachtige onderwateropnames die hij voor 'Blik onder water' maakte.

Jackpot in de Hoeksche Waard (Theo Schuurmans)
Theo liet op enthousiaste wijze zien hoe een lokale werkgroep met ondersteuning van RAVON kan uitgroeien tot een ambitieuze groep mensen die zich met serieus onderzoek bezighoudt en zich bovendien volledig inzet voor de bescherming van soorten, de grote modderkruiper in het bijzonder. Na de ontdekking van een nieuwe populatie grote modderkruipers op de Plaat van Essche, werd er ook intensief naar de soort gezocht in het Oudeland van Strijen. Dankzij een enorme inspanning is de soort ook hier herontdekt en in 2014 nog beter op de kaart gezet middels eDNA-onderzoek.

Rivierdonderpadden en zaklampen (Arjan van der Lugt)
Vanaf eind 2011 is er in Zuid-Holland veel ingezet op het in kaart brengen van de verspreiding van de rivierdonderpad. Daarbij is door vrijwilligers vrijwel uitsluitend gebruik gemaakt van de zaklampmethode. Arjan liet zien hoe efficiënt en leuk deze methode is. Na een lange dag op kantoor is er niets leukers dan in de winter de provincie te doorkruisen op zoek naar nieuwe leefgebieden van de soort. Het blijkt dat de soort buiten de grote rivieren nog op veel meer plaatsen voorkomt in Zuid-Holland, vooral in plassen en meren. Met name dit watertype lijkt voor de Zuid-Hollandse rivierdonderpad van groot belang en dichtheden zijn soms zeer hoog.

Schatzoeken in de Leidse grachten (Aaf Verkade)
Stadswateren met grote natuurwaarde... niet iets waar je direct aan denkt. Toch kan dit wel degelijk waar zijn en zelfs leiden

Boeiende lezingen en de presentatie van het boek "De vissen van Zuid-Holland". (Foto's: Arthur de Bruin)

tot een visreservaat in de Leidse stadsgrachten! Op haar eigen en enthousiasmerende manier zette Aaf haarfijn uiteen hoe zij de visstand in Havenwijk-Zuid al snorkelend in kaart brengt en daarbij talloze bijzondere bevindingen doet. Het lukt haar daarbij om tientallen vrijwilligers te mobiliseren bij o.a. visonderzoek en opschoningsactiviteiten in de grachten.

Migrerende vissen in Zuid-Holland met speciale aandacht voor de steur (Niels Brevé)
Zuid-Holland vervult een belangrijke functie voor migrerende vissen, omdat het zoete water van de Rijn en de Maas en het zoute water van de Noordzee hier samenkomen. Niels vertelde dat soorten als Atlantische zalm en Europese steur veel voorkomende soorten waren die door Zuid-Holland migreerden om stroomopwaarts te paaien. Door de intensieve industriële zalmvisserij met de zegen (een langgerekt visnet) in de grote rivieren, eindigden veel steuren als bijvangst. De onophoudende intensiteit van deze visserij, de afnemende waterkwaliteit en het toenemende aantal barrières in hun migratieroutes zorgde ervoor dat de bestanden van alle migrerende vissoorten werden gedecimeerd. De Europese steur verdween zelfs geheel uit de Nederlandse wateren. Omdat deze beperkende factoren gedurende de afgelopen decennia grotendeels werden verholpen, zijn WNF, ARK natuur en Sportvisserij Nederland begonnen aan de herintroductie van de Europese steur. Dit was de eerste vissoort die verdween en mogelijk de laatste die we terug zullen krijgen, en juist daarom een uitstekende 'flagship' soort. Een voorbeeld voor waar we naar toe willen met natuurherstel op de Rijn, Maas en in de Noordzee.

Visatlas klaar... en wat nu? (Martijn Schiphouwer)
Nu het vijfjarige visatlasproject in Zuid-Holland officieel is afgerond, onstaat er de vraag of alles nu bekend is in Zuid-Holland en of vrijwilligers geen uitdagingen meer hebben. Martijn presenteerde twee nieuwe projecten die RAVON in deze provincie is opgestart, namelijk 'Samen voor de Aal' en 'Poldervistellingen'. Meer hierover was al te lezen in schubben & slijm nummer 23.

Presentatie 'De vissen van Zuid-Holland' (Richard Struijk)
Als afsluiting van de middag stond de presentatie van het boek op het programma, iets waar velen al jaren naar uitkeken. Na een inleidend stuk over de aanleiding van het project en het belang van Zuid-Holland voor vissen (en visserij) werd ingezoomd op de ongekende bijdragen van talloze vrijwilligers. Verschillende vrijwilligersgroepjes uit de hele provincie hebben jarenlang een bijdrage geleverd en nieuwe aanvullende visgegevens verzameld. Dit heeft geleid tot een Zuid-Hollands databestand van ruim 415.000 visrecords! Het blijkt dat bijna 75% daarvan in de atlasperiode (2010-2014) centraal in de NDFF is gebundeld. Richard liet zien wat we met al deze gegevens kunnen en illustreerde dit aan de hand van de areaaluitbreiding van de zwartbekgrondel en marmergrondel door de jaren heen, iets dat met de bundeling van alle visgegevens pas echt mogelijk is geworden. Daarna volgde het 'moment suprême'; de presentatie van het boek. De eerste twee exemplaren werden uitgereikt aan dagvoorzitter Hans Schouffoer en Aaf Verkade. Zij staan symbool voor de waterbeheerders en vrijwilligerskant van het project.

Richard Struijk, Jan Kranenbarg & Joost Bergsma

Resultaten Meetnet Reptielen 2014

Bijna alleen maar goed nieuws!

Ingo Janssen (RAVON) & Marnix de Zeeuw (CBS)

Het Meetnet Reptielen 2014

In 2014 werden voor het 21ste jaar achtereen reptielen geteld. We ontvingen data van 253 trajecten waarop tijdens 1.503 bezoeken 14.940 keer een hagedis of slang werd gezien (figuur 1.). De makkelijk vindbare en alsmaar toenemende zandhagedis werd als vanouds het vaakst gezien, bijna de helft van alle waarnemingen betrof een zandhagedis. De gladde slang werd, ook niet onverwacht, het minst vaak gezien op de trajecten: 188 exemplaren zijn waargenomen. Bij elkaar hebben de reptielentellers in 2014 zo'n 3.000 manuren gestoken in het monitoren!

Het weer in 2014

Aangezien het weer een zeer belangrijke rol speelt in de ecologie van reptielen en ook invloed heeft op de kans om reptielen aan te treffen geven we een kort overzicht van de weersomstandigheden van 2014. Het afgelopen jaar was uitzonderlijk warm, zeer zonnig en vrij droog. Het jaar begon met een uitzonderlijk zachte winter met amper vorst en sneeuw. De lente was de op één na zachtste sinds 1706, met veel zon. De zomer van 2014 was er een van contrasten: juli was een van de warmste julimaanden in ruim een eeuw, terwijl augustus de koelste in ruim 20 jaar was. De herfst was weer uitzonderlijk zacht, de op één na zachtste sinds 1706 (bron: website KNMI). Al met al dus een zeer warm jaar en dat is voor de meeste reptielen goed nieuws.

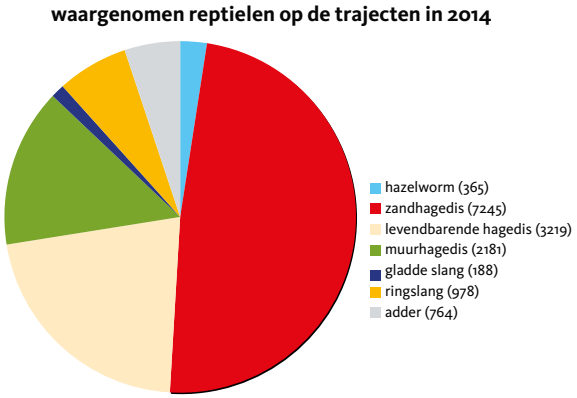

Figuur 1. Waargenomen reptielen op de 253 trajecten in 2014. (Bron: RAVON/NDFF)

Legenda bij soortgrafieken

De grafiek geeft de index weer. Bij de start in 1994 (muurhagedis 1995) is de index op 100 gesteld en geven de cijfers van daarop volgende jaren de relatieve toe- of afname weer. De grootte van de bubbel is een maat voor het aantal trajecten dat bezocht is. De trend wordt bepaald door de hellingshoek van de trendlijn.

(Foto's: Jelger Herder)

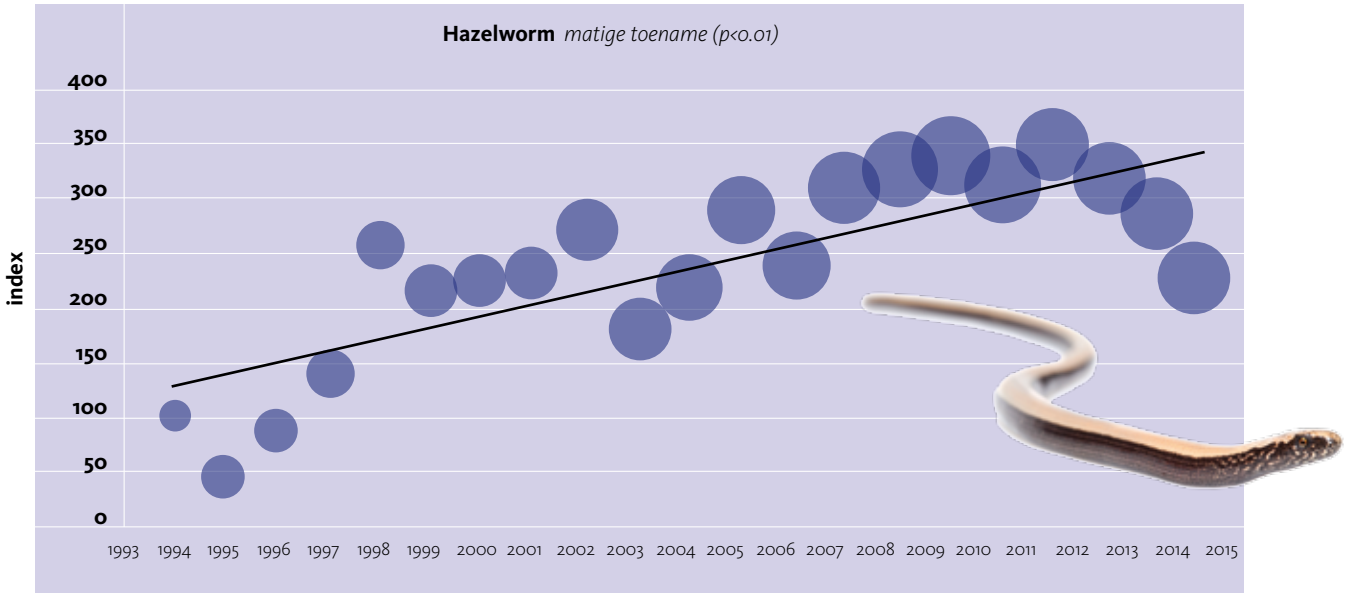

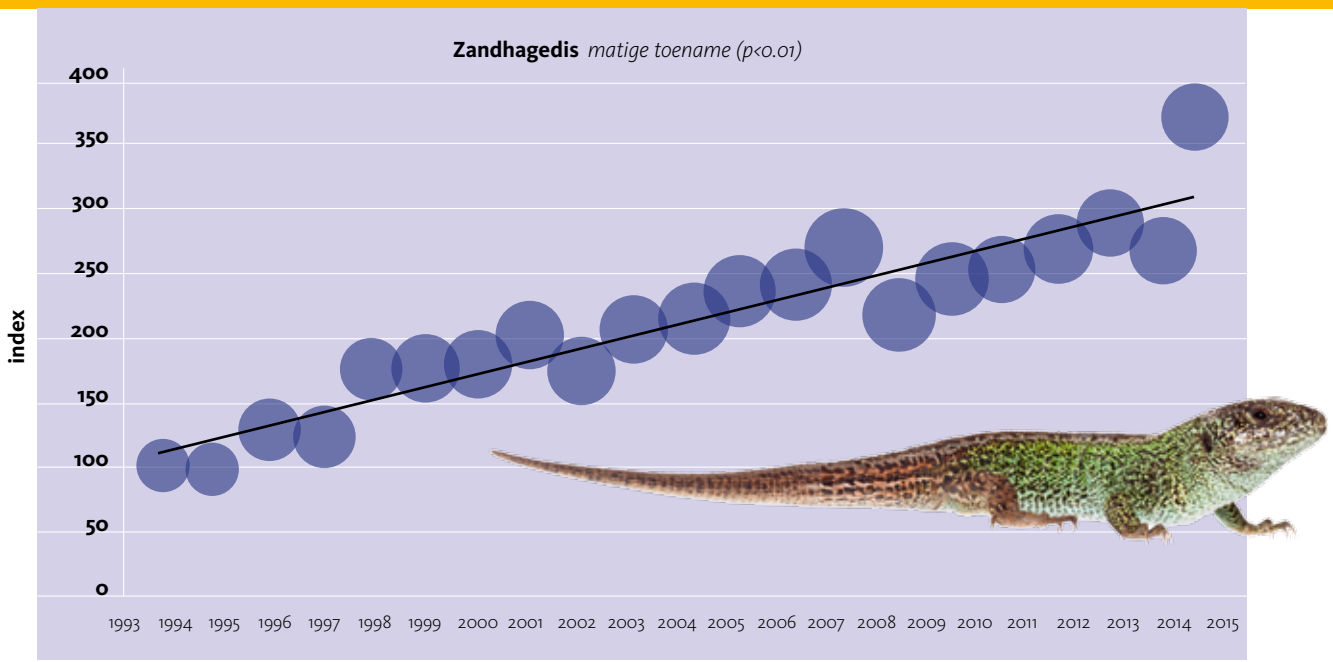

Hazelworm
De langjarige trend van de hazelworm vertoont een matige toename (laatste 10 jaar stabiel). Grote aantallen (maximaal 15) werden natuurlijk vooral gezien op de plaatjestrajecten in Noord-Brabant, Drenthe en het Gooi. Op de Veluwe werd deze lastig vindbare soort ook regelmatig op enkele gewone trajecten waargenomen, uiteraard gaat het dan meestal om slechts één dier per bezoek.

Zandhagedis
In 2014 deed de de zandhagedis het weer prima, het succesverhaal duurt maar voort. De index voor deze soort was met 370 zelfs nog nooit zo hoog als in 2014. De langjarige trend vertoont een matige toename (laatste 10 jaar matige toename). Landelijk gezien leefden er anno 2014 dus zo'n 3,7x zoveel zandhagedissen als bij de start van het Meetnet in 1994. De enorme aantallen die op sommige trajecten zijn waargenomen onderstrepen deze opmars. Zo telde Ineke Schaars op haar traject in Montferland op 7 april het onwaarschijnlijke aantal van 182 zandhagedissen. Nooit eerder werden tijdens één telronde zoveel zandhagedissen waargenomen. Ook op de Utrechtse Heuvelrug, de Veluwe en in de duinen werden grote aantallen zandhagedissen waargenomen.

Levendbarende hagedis
Deze soort kende een doorsnee jaar. De langjarige trend vertoont een matige afname maar de laatste 10 jaar is de trend stabiel. De landelijke populatie van deze eens zo algemene soort is ten opzichte van 1994 gehalveerd maar lijkt zich nu al enkele jaren achtereen te stabiliseren. Ondanks de afname zijn er op verschillende trajecten behoorlijke aantallen geteld. Op enkele trajecten in Het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug werden meer dan 50 exemplaren gezien tijdens één bezoek. Ook op de Veluwe en in Friesland werden tientallen hagedissen waargenomen.

Muurhagedis
Ons zeldzaamste reptiel kende een prima jaar, slechts in 2004 en 2011 was de index voor deze soort hoger. De trend van de

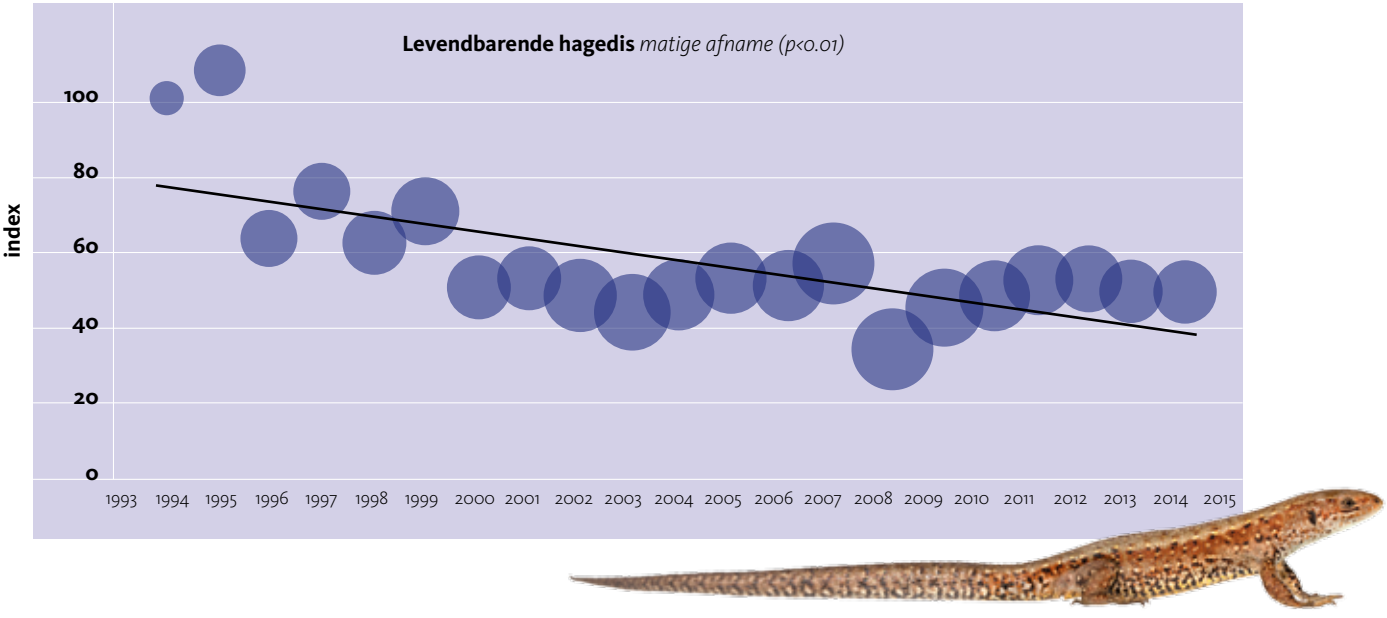

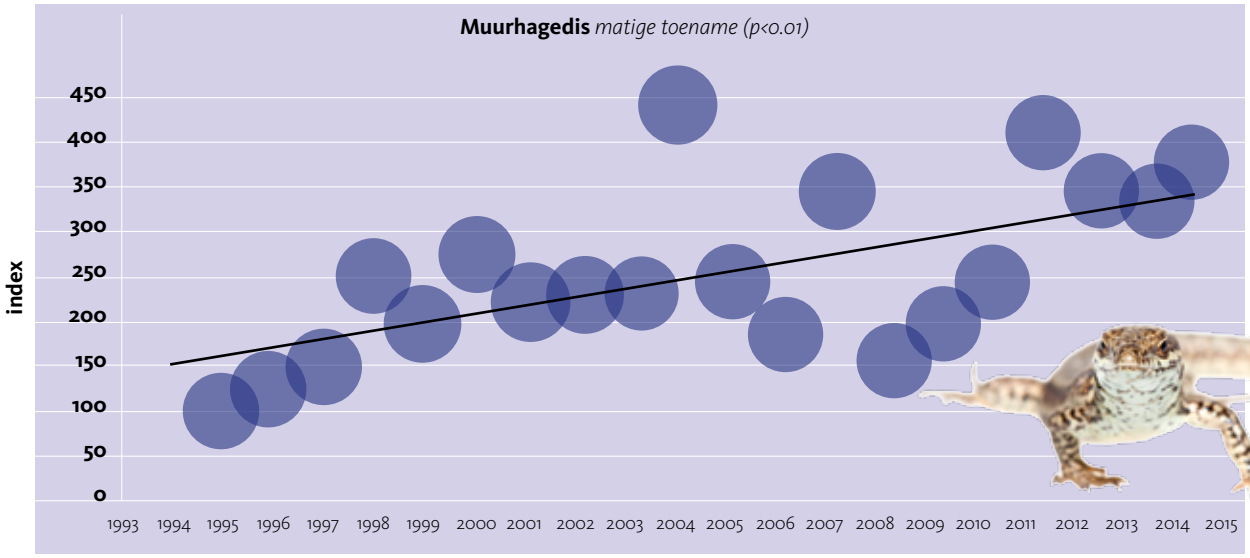

muurhagedis vertoont een matige toename (laatste 10 jaar sterke toename). Nog geen reden tot feest want onze enige natuurlijke (meta)populatie in Maastricht blijft onder grote druk staan, o.a. vanwege plannen met de Lage Fronten. In het leefgebied op en rondom het spoor richting Lanaken (B) zijn nu vrijwel alle nieuwe muurtjes bezet.
Hoewel de illegaal uitgezette populaties niet meedoen in het Meetnet zullen ook deze een prima jaar hebben gekend. Het zou interessant zijn om de uitgezette groep muurhagedissen en de levendbarende hagedissen op de Bemelerberg in Zuid-Limburg te gaan volgen zodat de impact van deze ondoordachte introductie op de levendbarende hagedis in kaart kan worden gebracht. Wie voelt zich geroepen om een traject te gaan monitoren op de Bemelerberg?

Gladde slang
Deze moeilijk vindbare slang kende een doorsnee jaar zonder grote toe- of afname. De langjarige trend van de gladde slang is stabiel (laatste 10 jaar matige afname). Na de positieve uitschieter in 2007 schommelt de index voor deze soort de laatste jaren nauwelijks nog en lijkt de landelijke populatie stabiel. Op de trajecten in de bekende kerngebieden (Peel, Veluwe, Drenthe) werden ook dit jaar weer de grootste aantallen gezien: maximaal zeven tijdens één telronde.

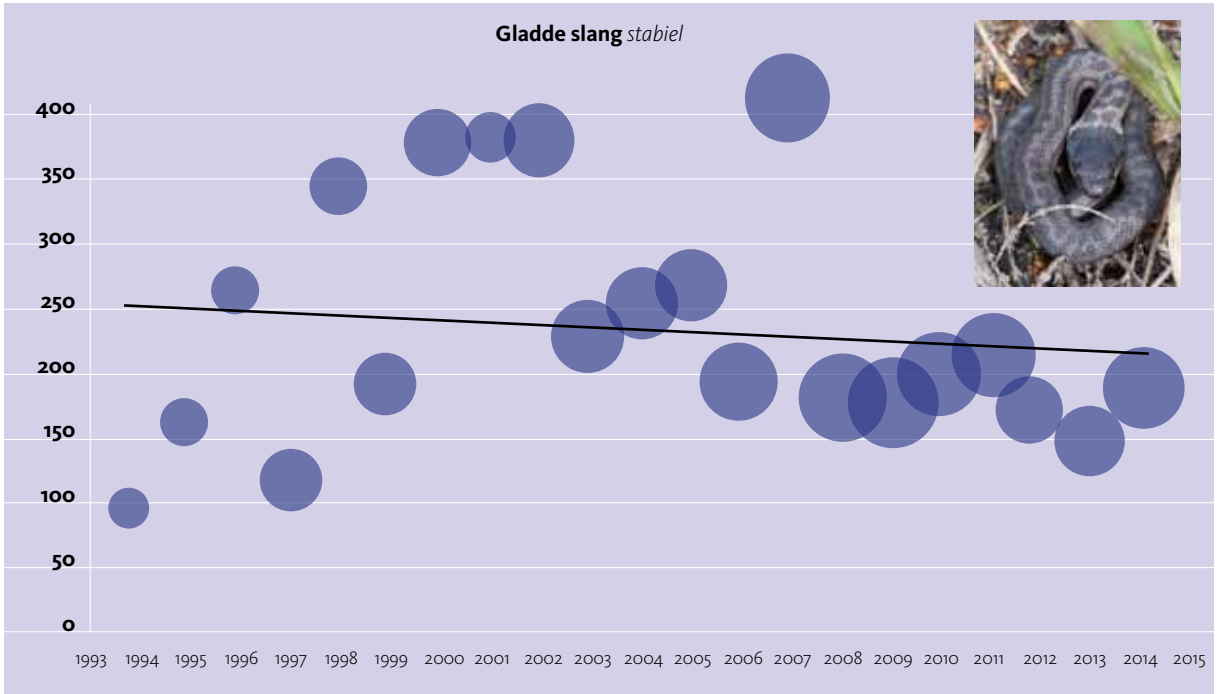

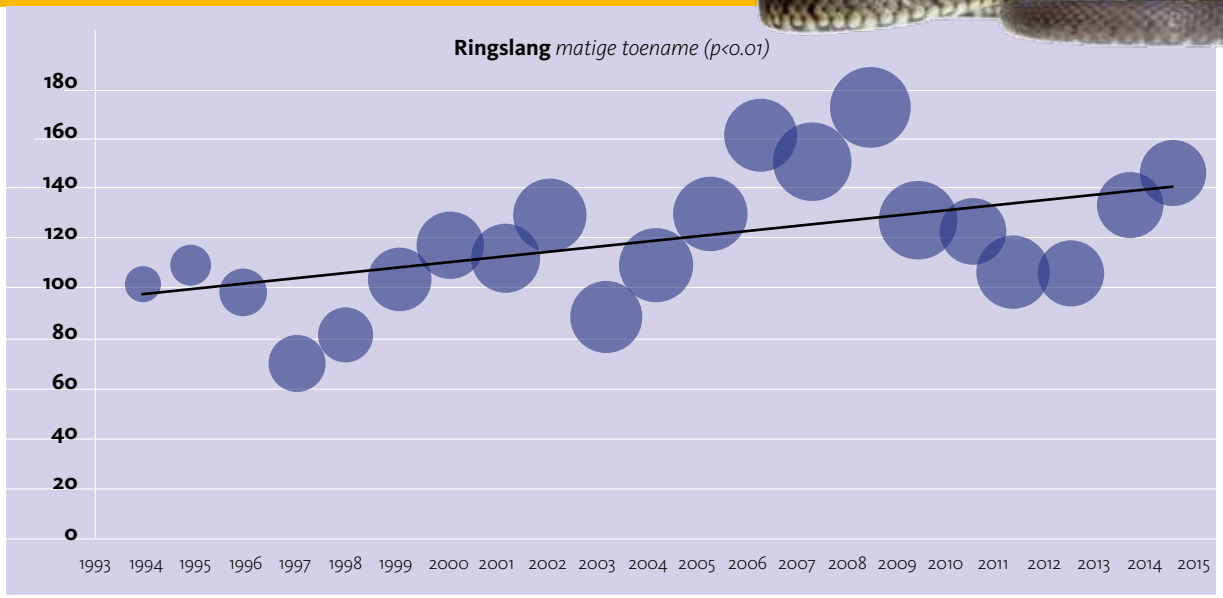

Ringslang

De langjarige trend van de ringslang vertoont een matige toename (laatste 10 jaar stabiel). De opportunistische ringslang, die vooral ook buiten natuurgebieden leeft, is in 2014 in grote aantallen gezien in de bekende leefgebieden. Gré ter Woord had op 25 mei een absolute topdag en moest liefst 65 keer een ringslang noteren op een van haar trajecten in het Kuinderbos in de Noordoostpolder. Nooit eerder zag iemand tijdens het monitoren zoveel ringslangen tijdens een bezoek. Ook op de Diemer Vijfhoek bij Amsterdam en Onderlangs op de Wageningse Berg werden grote aantallen ringslangen waargenomen. De komende jaren willen we de ringslang op de kaart gaan zetten binnen het agrarisch natuurbeheer, dit als uitvloeisel van de studie van Rob Lenders en ondergetekende naar de historische band tussen mens en ringslang. Het zou mooi zijn als de ringslang in het agrarisch cultuurlandschap weer wat meer voet aan de grond gaat krijgen.

Adder

Afgelopen jaar waren we redelijk pessimistisch over de adder in Nederland. Gelukkig kende ook de adder in 2014 een prima jaar. De langjarige trend is stabiel (laatste 10 jaar matige afname). Na de positieve uitschieters in de 'goede' jaren 2006 t/m 2008 laat de index van de adder weinig schommelingen meer zien de laatste zes jaar, de landelijke populatie lijkt stabiel.
Grote aantallen adders zijn waargenomen op de trajecten in de bekende kerngebieden in Drenthe, Friesland en de Veluwe (max 20). Opvallend is het relatief grote aantal (13) dat op het traject met illegaal uitgezette adders in Utrecht werd waargenomen, al zal de ervaring en deskundigheid van de tellers hier (Wim & Angela de Wild) daar zeker aan hebben bijgedragen.
Komend jaar zullen in het kader van 'Jaar van de adder' speciale excursies worden georganiseerd.

Oproep

Zoals bekend is de overgang van papier naar digitaal niet echt soepel verlopen voor het Meetnet Reptielen. In diverse notitieboekjes, digitale bestanden en telformulieren staan nog monitordata van enkele tientallen trajecten. Bij deze de vraag om deze toch op te sturen.

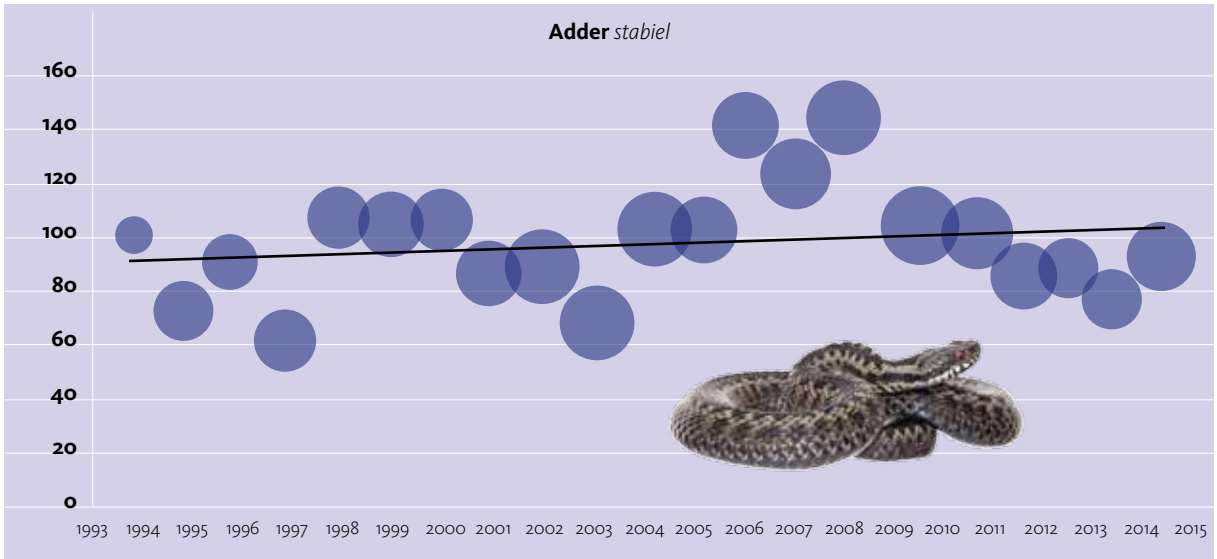

De gebieden Midden Heerenduinen en Duin en Kruidberg liggen net ten zuiden van IJmuiden (Bron: GoogleEarth).

Ligging van de wateren in het onderzoeksgebied. Door de geografische spreiding van de wateren is er sprake van een westelijke populatie rondom het Noorder- en Zuidervlak en een oostelijke populatie rondom de Tankval (Bron: GoogleEarth).

10 jaar amfibieënmonitoring in de duinen

Vanaf 2005 monitoor ik amfibieën in de gebieden Midden Heerenduinen en Duin en Kruidberg ten zuiden van IJmuiden. Natuurmonumenten is de terreinbeheerder van beide gebieden met een oppervlak van circa 10 vierkante kilometer met daarin 63 (semi)permanente wateren. Deze variëren van kleine bomkraters uit de Tweede Wereldoorlog met een diameter van 3 meter tot grote open wateren als het Cremermeer, het Duinmeer en de Tankval. Door de geografische spreiding van de wateren is er sprake van een westelijke populatie rondom het Noorder- en Zuidervlak en een oostelijke populatie rondom de Tankval. Deze populaties liggen meer dan 2 km uit elkaar.

In dit duingebied komen naast de bruine kikker, de gewone pad en de kleine watersalamander ook rugstreeppadden voor. Naast amfibieën behoren damherten, reeën en vossen tot de soorten die tijdens de rondgangen worden waargenomen. Soms ook een uitgezette roodwangschildpad (zie foto). Met tien jaar monitoringsgegevens lukt het zelf een trend te berekenen welke verderop besproken wordt.

Nadat in 2002 de waterwinning stopgezet is in de naburige Kennemerduinen is het grondwaterpeil geleidelijk steeds hoger gekomen, zodat er nu weer valleien zijn die grote delen van het

Een voorbeeld van een met kranswier begroeide poel waarin geen schepnet wordt gebruikt. (Foto: Ger Mes)

Bijwaarneming tijdens het monitoren van amfibieën, een flinke roodwangschildpad. (Foto: Ger Mes)

jaar onder water staan. Goed voor de amfibieën, maar het maakt het monitoren er niet makkelijker op! Daarnaast is de begroeiing rondom sommige wateren dermate dicht geworden dat deze wateren niet meer bereikbaar zijn. Er zijn wateren die door de jaren heen hetzelfde zijn gebleven, andere daarentegen beginnen te verlanden of dreigden dat te doen, totdat het vee tijdens een periode van laagwater de begroeiing van riet, lisdodde en pitrus volledig weg had gegeten, waardoor zo'n poel er het jaar erop weer prachtig schoon bij stond. In andere gevallen moesten de vrijwilligers van Natuurmonumenten eraan te pas komen om het water open te houden.

Veel wateren, met name de bomkraters ten westen van het gebied, staan vol met kranswier (zie foto)! Een prachtig gezicht, wat echter wel tot gevolg heeft dat ik dan niet met een schepnet in dat water wil gaan omdat dat de kostbare vegetatie teveel zou schaden. Dat betekent dat de waarnemingen in die wateren voornamelijk op zicht of gehoor moeten plaatsvinden.
Zoals gebruikelijk bij het monitoren van amfibieën bezoek ik alle wateren minimaal 4 keer per jaar. Daarnaast maak ik bijna elk jaar nog een ronde tegen het einde van het monitoringseizoen om foto's te maken van de toestand van de wateren. Die gebruik ik dan bij het maken van het verslag voor de boswachter Ruud Luntz om aan te geven welke wateren onderhoud nodig hebben. Natuurmonumenten stuurt onder andere aan de hand van deze informatie de onderhoudsvrijwilligers op pad.

Waargenomen populatietrends
Over de afgelopen tien jaar vertoont de populatie gewone pad een stijgende trend. De trend in de westelijke poelen is licht dalend, die voor de oostelijke poelen matig stijgend.
Een mogelijke oorzaak kan zijn dat aan de oostkant voortplanting vooral plaats vindt in de grote wateren van de Tankval, terwijl aan de westkant het aantal geschikte wateren afneemt. Geregeld worden gewone padden aangetroffen die geparasiteerd zijn door maden van de paddenvlieg *Lucilia bufonivora*. Het blijft altijd een luguber gezicht!

De populatie rugstreeppad vertoont een licht dalende trend, tegen een landelijke matig afnemende trend. De rugstreeppadden worden uitsluitend aangetroffen in de westelijke wateren. Mogelijk dat zij vooral profiteren van de tijdelijk onder water staande valleien.

De populatie bruine kikker vertoont een matig stijgende trend, gelijk aan de landelijk trend. Deze trend geldt zowel voor het westelijke deel als voor het oostelijke deel.

De populatie kleine watersalamander vertoont een sterke afname. Een duidelijke oorzaak voor de afwijkende trend voor de kleine watersalamander is niet te geven, behalve de reeds eerder genoemde dichtere begroeiing van de meeste poelen, waardoor waarneming bemoeilijkt wordt.

Bezetting van wateren
Het aantal bezette wateren is dalend voor de gewone pad, licht dalend voor de rugstreeppad; voor de bruine kikker is het aantal bezette wateren gelijk gebleven. Voor de kleine watersalamander is de bezetting dalend. De afname van de bezette wateren heeft geen duidelijke oorzaak. Mogelijk dat de verlanding en het dichtgroeien van diverse wateren een oorzaak is.

Aanvullende methode voor kleine watersalamander
Al vele jaren valt het op dat het aantal waarnemingen van de kleine watersalamander sterk terugloopt. De dichtere begroeiing rondom poelen kan een oorzaak zijn dat er minder (zicht)-waarnemingen van de kleine watersalamander worden gedaan. En ik ben erg terughoudend met het gebruik van het schepnet in wateren met kranswier. Daarom ben ik op zoek gegaan naar een andere methode om de aanwezigheid van salamanders aan te tonen. In 2014 is in een tweetal wateren een proef gedaan met het gebruik van flesvallen (zie foto) voor het detecteren van salamanders. Helaas waren de resultaten nog niet zodanig dat ik deze techniek kan gebruiken voor het aantonen van de aanwezigheid van de kleine watersalamander. Na overleg met Brian Banks, die de methode in de Groot-Brittannië gebruikt om de aanwezigheid van kamsalamanders aan te tonen, heb ik besloten de proef dit seizoen te herhalen.

Een flessenval in gebruik. In Groot-Brittannië een veelbeproefde manier om watersalamanders te vangen. (Foto: Ger Mes)

Meer info over de monitoringresultaten en de proef met de flessenval staan op mijn website: **www.bufoto.nl**, waar ook de volledige verslagen van de afgelopen 10 jaar gedownload kunnen worden. Belangstellenden kunnen hiervoor via **ger@bufoto.nl** een toegangscode opvragen.

Ger Mes

Tuintelling.nl wint Natuurprijs 2015

Zeven natuurorganisaties sloegen de handen ineen en zijn op 22 maart 2015 publiekelijk gestart met project 'Jaarrond Tuintelling'. Naast Sovon en Vogelbescherming zijn dit De Vlinderstichting, RAVON, Zoogdiervereniging, FLORON en EIS Kenniscentrum Insecten.

Met de tuintelling willen wij deelnemers enthousiasmeren om gericht te kijken naar en te genieten van de natuur in de tuin door waarnemingen door te geven via **Tuintelling.nl**. Daarnaast worden deelnemers uitgedaagd hun tuin natuurvriendelijk(er) in te richten. Dit alles onder het motto 'Tel mee voor meer natuur in je tuin, er zit meer dan je denkt!'.

De jury van de Nationaal Groenfonds Natuurprijs is onder de indruk van de laagdrempeligheid en breedte van het project. Door de samenwerking ontstaat een groot bereik. Voor de jury is Tuintelling.nl daarmee de terechte winnaar van 2015 en heeft op 21 mei deze prijs, bestaande uit een geldbedrag van € 10.000,-, aan ons uitgereikt.

Mensen denken vaak dat hun tuin er niet toe doet. Maar al die tuinen samen vormen een natuurgebied dat vijf keer groter is dan de Oostvaardersplassen! Doe ook mee!

Carolyn Vermanen & Kris Joosten

Prent Mark Dion

In Nederland loopt het aantal vuursalamanders schrikbarend terug. In de afgelopen vijf jaar is de vuursalamanderpopulatie vanwege een schimmel met 96% afgenomen. Om de vuursalamander van uitsterven te redden heeft RAVON SOS-vuursalamander in het leven geroepen. De overgebleven 120 vuursalamanders worden in gevangschap verzorgd, totdat ze weer uitgezet kunnen worden in de natuur.

Mark Dion signeert vuursalamanderprent tijdens Fête de la Nature 2015 in Museum Het Domein.

Fire Salamander, 2015
two color lithograph on Modigliani Neve
260 gms, 23 x 30 cm
Printed by Peter Foolen & Lecturis, Eindhoven
Edition of 96 copies, signed and numbered
Price € 150

Mark Dion presenteerde tijdens Fête de la Nature 2015 een voor de gelegenheid vervaardigd kunstwerk. Deze kleuren-litho is, zolang de voorraad strekt, te koop via Museum Het Domein (www.dedomijnen.nl). De opbrengst komt ten goede aan het vuursalamander-adoptieproject van RAVON. Met de opbrengst van één prent worden twee vuursalamanders een jaar lang onderhouden.

De prent kost € 150,- en is verkrijgbaar aan de entreebalie van Museum Het Domein. Na betaling kunt u de prent gelijk meenemen. U kunt de prent ook bestellen (simoon.hanssen@dedomijnen.nl), dan sturen wij hem na betaling van de prent en verzendkosten op.

Simoon Hanssen

Vreemde Amerikaanse vogel gesignaleerd op IJmeerdijk

Diegenen die op de IJmeerdijken ringslangen monitoren dienen dit jaar rekening te houden met een vreemde Amerikaanse vogel. Sinds eind maart wordt deze dwaalgast regelmatig waargenomen nabij ringslangwinterverblijven.

Afweergedrag

De vreemde vogel in kwestie is Brittany Thompson, een Amerikaanse UvA-student die dit jaar onderzoek doet naar het afweergedrag van de ringslang. Brittany gaat onder andere onderzoeken of het afweergedrag wordt beïnvloed door temperatuur en type predator (mens of "echte" predator). Voor dat laatste onderzoek heeft Brittany een reigerhandschoen gemaakt (Foto: Ingo Janssen).

Dijken Marken geven geheimen prijs

Geen landschapselement zo Hollands als een dijk. Al sinds de middeleeuwen leggen we ze aan en tegenwoordig exporteren we onze kennis over dijken ook nog eens succesvol over de wereld en verdienen daar goed aan, de Hollandse koopmansgeest! Veel minder bekend zijn de dieren en planten die op en rond deze dijken leven. Maar daar is afgelopen jaar verandering in gebracht!

Over een paar jaar wordt gestart met de versterking van de dijk rondom Marken. Op sommige stukken is de dijkbekleding echter zo slecht dat dit voorjaar nog beperkt achterstallig onderhoud noodzakelijk is. Omdat de dijken een belangrijke functie vervullen voor de ringslang heeft Rijkswaterstaat al in een vroeg stadium contact opgenomen met ringslangspecialisten om het onderhoud niet ten koste te laten gaan van de ringslang. Onder water vormen de stenen van de dijk het leefgebied voor vissen zoals de rivierdonderpad; aan de dijkvoet groeien orchideeën en op de stenen komen zeldzame mossen en korstmossen voor. Ook met deze soorten is rekening gehouden door Rijkswaterstaat.

Buitenkansje

Op het voormalige eiland Marken is de buitenkade bekleed met zetsteen en plaatselijk ernstig verzakt door de venige ondergrond. De verzakte plekken worden dit voorjaar aangevuld en herzet. Omdat ook op Marken ringslangen gebruik maken van de dijken heeft Rijkswaterstaat specialisten van Royal HaskoningDHV en RAVON benaderd. De ecologen van Royal HaskoningDHV hebben de afgelopen jaren de overwinteringsplaatsen van de ringslangen in de kades geïnventariseerd.
Tijdens een veldbezoek in oktober 2014 hebben we de dijk bij bekende winterverblijven deels geopend, hiervoor was een specialist met specialistisch werktuig nodig: de steenzetter.

Grof puin
Op plaatsen waar ringslangen overwinteren rusten de basaltzuilen op een laag met grof puin, zoals gebroken bakstenen ed. Onder de basaltzuilen bevinden zich diepe holtes, wellicht ontstaan door uitspoeling van fijner materiaal en door verzakking van taluds, waar de ringslangen in overwinteren.
Op plekken waar geen winterverblijven bekend waren, hebben we de dijk ook geopend. Hier rusten de basaltzuilen op een grindlaag zonder gaten, holen en gangen. Het lijkt er dus op dat de ringslang voor overwintering slechts de stukken dijk gebruikt die met dit grove puin zijn opgebouwd en waartussen diepere holtes zich hebben kunnen vormen.

Verplaatsen
Om de ringslangen geen schade te laten oplopen bij de steenzetwerkzaamheden, hebben ecologen van Royal HaskoningDHV dit vroege voorjaar de ringslangen opgezocht en verplaatst. Van begin maart tot eind april 2015 zijn in vijf zoekrondes bijna 40 ringslangen gevangen en verplaatst naar een verafgelegen stuk dijk dat geschikt is voor ringslangen, maar waar geen werkzaamheden plaatsvinden. Alle slangen werden gemeten en gefotografeerd.

Pilot voor dijkverzwaringen
Deze nieuw vergaarde kennis is direct gebruikt voor het creëren van nieuwe winterverblijfplaatsen voor de ringslang. Op enkele plekken zal het grind onder het basalt vervangen worden door een grovere steensortering die ruimte laat voor holtes, gangen en openingen waarin de ringslangen kunnen overwinteren. Daarnaast worden de huidige winterverblijven gespaard en zal op die plekken alleen het basalt worden opgehoogd en herzet, met gebruikmaking van grof breuksteen waar de slangen tussendoor kunnen kruipen. De komende verbetering van de dijk rondom Marken kan voor wat betreft de ringslang bouwen op de ervaringen die in dit werk worden opgedaan. Ook voor geplande dijkverbeteringen langs de Noord-Hollandse kust van het Markermeer (Hoorn - Amsterdam) kan de huidige aanpak als een pilot worden gezien. De dijken langs het zuidwestelijk deel van het Markermeer vormen de ruggengraat van de ringslangpopulatie rondom het IJmeer. Daarom is het van groot belang dat de functie die de dijken in dit landschap hebben binnen de ecologie van de ringslang (vooral overwintering) gewaarborgd blijft.

Steenzetter Johan van Dijk uit Kampen opent de steenlaag bij een vastgestelde overwinteringsplaats van ringslangen in de Zuidkade van Marken. (Foto: M. van Wieringen, Rijkswaterstaat)

Ecologen van Rijkswaterstaat en Royal HaskoningDHV meten een forse ringslangvrouw op alvorens haar te verplaatsen. (Foto: M. van Oostveen, Royal HaskoningDHV)

Invasie Oost-Europeanen
Net onder het wateroppervlak heeft zich de afgelopen jaren een klein drama voltrokken. De stenige oevers van het IJsselmeer vormden waarschijnlijk al sinds 1938, toen na het voltooien van de Afsluitdijk het water was ontzilt, de habitat voor de rivierdonderpad. Tijdens inventarisaties in 2012 waren deze nog aanwezig in de wateren rond Marken. Tijdens het wegvissen van de rivierdonderpad afgelopen winter (2014 - 2015) in verband met het bijstorten van beuksteen werden er echter alleen nog maar zwartbekgrondels aangetroffen! Binnen drie jaar heeft deze exoot de gehele habitat overgenomen. De komende jaren zullen leren of dit alleen op Marken het geval is of dat de rivierdonderpad op meerdere plaatsen haar dijkhabitat heeft moeten afstaan aan de zwartbekgrondel.
Langs de Houtribdijk lijkt het daar inderdaad op; hier werd aan het eind van afgelopen winter tijdens twee dagen intensief visbemonsteren nog maar één rivierdonderpad gevangen, en vele honderden zwartbekgrondels.

Ingo Janssen (RAVON), Ilco van Woersem (Royal HaskoningDHV), Marco van Wieringen (RWS) & Martijn Schiphouwer (RAVON)

Vissenweekend 2015 Noord-Brabant

Succes tijdens excursie naar de grote modderkruiper in Laarbeek. (Foto: Martijn Schiphouwer)

Van vrijdag 9 oktober tot en met zondag 11 oktober gaan we vanuit Loon op Zand verschillende interessante gebieden inventariseren, van kleine beken met kans op beekprikken tot de Maas en alles daartussen. We zetten weer verschhillende vismethoden in om zoveel mogelijk soorten te zien. De kosten voor deelname aan het gehele weekend bedragen €60,-.

Meer informatie en een inschrijfformulier vind je op www.ravon.nl (ga naar > RAVON Actief > Activiteiten > Vissenweekend).

Wil je op de hoogte blijven van alle actualiteiten op het gebied van vissen volg ons dan op www.facebook.com/VisatlasNL.

Martijn Schiphouwer

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
Diverse data	19.00 u	Hoeksche Waard	Visseninventarisatie
Diverse data	19.00 u	Delfland	Visseninventarisatie
Diverse data	10.00 u	Veluwe	Visseninventarisatie
14 tot 16-08-2015	17.00 u	Het Gooi	Zoogdieren-, vissen-, amfibieen- en reptielenweekend
15-08-2015	09.30 u	Maalberg/Steenberg	Reptielenexcursie
22-08-2015	09.30 u	Achterhoek	Boomkikkerexcursie
12-09-2015	09.00 u	Hijkerveld	Adderexcursie
12-09-2015	10.00 u	Botshol	Visexcursie
18-09-2015	13.00 u	Maarn	Addersymposium
03-10-2015	10.00 u	Goor/Boven Regge	Visexcursie
9 tot 11-10-2015	17.00 u	Loon op Zand	Vissenweekend 2015
11-10-2015	10.00 u	Schalkwijk	Visexcursie Steenwaard
30-10-2015	20.00 u	Leiden	Zaklampvissen
12-11-2015	20.00 u	Leiden	Zaklampvissen
14-11-2015	09.30 u	Nijmegen	RAVON-dag

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de activiteitenpagina op de RAVON website! (ga naar > RAVON Actief > Activiteiten > Agenda)
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	MV
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@hccnet.nl	023-5248391	■	■		
Arnold van Rijsewijk	West-Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024-7410600		■		
Carla van der Maas	Het Gooi	carlavandermaas@live.nl	06-38393861	■			
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connbarrett@yahoo.com	071-5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe & Groningen	dvandorp@home.nl	0593-525620		■		
Domin Dalessi	Oost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040-2855216	■	■	■	
Edo Goverse	Werkgroep Noord-Holland	e.goverse@uva.nl	020-5257331	■		■	■
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06-51527364				■
Geert van Poelgeest	KNNV Afdeling Delfland	afdelingDelfland@knnv.nl	015-2610048			■	
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06-42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	g.blankena@upcmail.nl					■
Hans Eckhardt	Werkgroep KNNV Walcheren	jeckh@zeelandnet.nl				■	
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320-294939		■		
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06-46524630	■		■	■
Kees Musters	Werkgroep KNNV Walcheren	cjmmusters@zeelandnet.nl				■	
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545-473185		■		
Marijke Heijne	Vissenwerkgroep KNNV Afd. Delfland	mt.heijne@gmail.com	06-13070714				■
Martijn Schiphouwer	Vissenwerkgroepen Noord-Brabant, Overijssel & Zuid-Holland	martijn.schiphouwer@ravon.nl	024-7410608				■
Martin Albers	Twente	ravon@concepts.nl	06-38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020-6650925		■		
Matthijs de Vos	Gelderse vissers	geldersevissers@gmail.com	06-24495775				■
Michel Kapelle	Noordwest-Brabant	mawkapelle@gmail.com	06-22984575	■			
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06-51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478-514805			■	
Pepijn Calle	Vissenwerkgroep Zeeland	p.calle@hetzeeuwselandschap.nl	0113-569110				■
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06-54295218		■		
Stephan Huijgens	Limburg	danzigiv@gmail.com	06-53325705	■		■	
Theo Schuurmans	Aquatische WG Hoekschewaards Landschap	aquatischhwl@gmail.com	06-51051688				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@hetnet.nl	0475-537045		■		
Victor van Schaik	Vissenwerkgroep NHGL (Limburg)	v.vanschaik@home.nl					■
Vincent van der Spek	Duinen Waternet	vincent.van.der.spek@waternet.nl	020-608 75 75		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058-2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06-14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030-6963771	■	■		■

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
MV = Meetnet Beek- en Poldervissen

2015 Jaar van de adder

Addersymposium 18 september 2015

2015 is door RAVON uitgeroepen tot 'Jaar van de Adder'. Samen met de Werkgroep Adderonderzoek Nederland (WAN), die dit jaar 15 jaar bestaat, zal er extra aandacht worden besteed aan deze soort. Hoewel de langjarige trend van de adder stabiel is vertoont de soort de laatste 10 jaar een matige afname. In het Jaar van de Adder willen we, door het organiseren van diverse activiteiten, op verschillende manieren de adder onder de aandacht brengen bij natuurliefhebbers en terreinbeheerders.

Symposium

Hoogtepunt van het Jaar van de Adder is het adder-symposium. Dit symposium vindt plaats op vrijdagmiddag 18 september en wordt georganiseerd door de WAN in samenwerking met RAVON. Tijdens deze middag zijn er diverse lezingen over onder andere populatieonderzoek in Nederland en Vlaanderen, natuurbeheer en gifbeten. Het symposium zal plaats vinden in Maarn (Utrecht) en is gratis toegankelijk. Er is plaats voor maximaal 100 personen. Aanmelden kan vanaf half juli via: www.ravon.nl/addersymposium.

Excursies en stands

De eerste excursies vonden begin mei plaats en voor het najaar staan er nog een aantal in de planning. De data kunt u vinden op de RAVON-website (ga naar -> RAVON Actief -> Activiteiten -> Agenda).

Om de adder bij een breder publiek onder de aandacht te brengen zijn we met een stand aanwezig op enkele festivals en markten zoals het Festival van het Landschap in Orvelte (26 juni). Afgelopen februari was de adder het onderwerp tijdens speciale themadagen in het Drents Archief voor kinderen en hun (groot)ouders. Omdat we de jeugd zeker niet vergeten zijn we ook bezig een pakket samen te stellen dat kinderen kunnen gebruiken voor werkstukken en spreekbeurten.

Velddag

Leden van de WAN bereiden een velddag voor in samenwerking met Staatsbosbeheer Veluwe. Een dag waarop boswachters, beheerders en adderkenners in het veld met elkaar van gedachten kunnen wisselen en kunnen discussiëren. Ook willen de leden van de WAN tijdens deze velddag de boswachters en beheerders een kijkje geven in de keuken van het adderonderzoek. De velddag vindt plaats in het najaar en wordt gehouden voor de boswachters en beheerders van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en Geldersch Landschap & Kasteelen van de regio Veluwe."

Meer informatie:

www.ravon.nl/2015jaarvandeadder
www.ravon.nl (-> RAVON Actief -> Activiteiten -> Agenda).

Rolf van Leeningen

